

Часавыя канцэпты ў паэзіі Уладзіміра Жылкі

Канцэпт з’яўляецца прадметам лінгвакультуралагічных даследаванняў у мовазнаўстве, адным з ключавых паняццяў культуралогіі, кагнітыўнай псіхалогіі. Даволі пашыраны гэты тэрмін і ў літаратуразнаўчых працах, дзе вывучаецца канцэптасфера мастацкіх твораў. У розных галінах навукі пад канцэптам разумеецца найперш сэнсавая канстанта, ментальны комплекс, які ўвабраў мноства сем, што выражаюцца ў пэўным кантэксце і маюць надасобасны характар. Аднак літаратурны канцэпт валодае шэрагам маркераў, якія адрозніваюць яго ад іншых.

Па-першае, літаратурны канцэпт характарызуецца шматузроўневасцю. Побач з сэнсавым ядром, культурна значным зместам, які аднолькава ўспрымаецца як пісьменнікам, так і чытачом, на іншым узроўні разгортваюцца індывідуальныя (кантэкстныя) сэнсы, непасрэдна абумоўленыя характарыстыкамі творчай асобы пісьменніка (паходжанне, адукацыя, эмацыянальны склад і г.д.). Іншымі словамі, у літаратурным творы становіцца магчымай актуалізацыя тых сэнсаў, якія не ўваходзяць у культурнае ядро канцэпту.

Па-другое, пры разуменні літаратурнага канцэпту дамінантай выступае культурны фон. Літаратурны канцэпт з’яўляецца адмысловым правадніком, праз які ў літаратуразнаўчы аналіз можна ўключаць не толькі сацыякультурны стан, але і розныя этнапсіхалагічныя, гістарычныя моманты.

Па-трэцяе, цікавасць даследчыкаў выклікаюць суадносіны мастацкіх вобразаў і канцэптаў. Першыя з’яўляюцца плёнам ментальных аперацый творцы, а другія традыцыйна разглядаюцца як адзінка больш глыбіннага ўзроўню захавання інфармацыі, якая належыць калектыўнай свядомасці (канцэптасферы нацыі). Літаратурны канцэпт – адзінка, якая існуе не толькі ў нацыянальнай канцэптасферы, але і ў індывідуальна-аўтарскай. Ён максімальна набліжаны да літаратурнага вобраза, таму ў творы найчасцей і праяўляецца праз яго. Літаратурны канцэпт – свайго роду ментальны каркас, на які творца накладае свае сэнсы і які з’яўляецца адзінкай мастацкага свету пісьменніка.

У канцэптасферы любой нацыі ключавое месца займаюць часавыя канцэпты. Час рэгламентуе жыццё любога чалавека. Для беларускай ментальнасці, якая грунтуецца на сялянскай псіхалогіі, гэтыя канцэпты з’яўляюцца вельмі значнымі. У. Жылку можна назваць знаўцам нацыянальнай псіхалогіі: ён выдатна адчуваў і ведаў, чым жылі яго сучаснікі. Гэта мастак адной асноўнай думкі, думкі, якой пранізана не толькі яго творчасць, але і ўсё жыццё. Сярод змагароў за незалежнасць Роднага Краю, за свабоду беларускага люду постаць У. Жылкі стаіць асобна: ён да апошняга быў барацьбітом, адраджэнская ідэя цеплілася ў яго сэрцы нават тады, калі вера ў тое, што ён з грамадой пойдзе ў вялікі бой “па шчасце”, была знішчана.

Сапраўды, шматлікія вершы творцы падпарадкаваны магістральнай тэме – незалежнасць Беларускага Краю. Так ці інакш, адкрыта ці завулявана,

адназначна ці праз алегорыю ў творах прасочваецца ідэя Нацыянальнага Адраджэння. Зразумела, што і часавыя канцэпты (*раніца, вечар, ноч*) у аўтарскай рэпрэзентацыі свету набываюць якасна новае гучанне, адрознае ад “калектыўнага разумення”. Індывідуальныя сэнсы, якія аўтар накладвае на іх, абумоўліваюцца ў першую чаргу менавіта гэтай ідэяй, якая запаланіла творчую свядомасць мастака.

Паказальным з’яўляецца алегарычны верш “Напярэдадні”. Часавы канцэпт *раніца* тут карэлюецца з традыцыйнай яго інтэрпрэтацыяй. Калі ў чытацкай свядомасці *раніца* – пачатак новага дня, шырэй – увогуле пачатак нечага новага, то для мастацкага свету пісьменніка *раніца* з’яўляецца адпраўным пунктам новай гісторыі Радзімы, пасля якога знікне ўся цемра, што так доўга ахінала краіну: “Ружовая стужка на ўсходзе, / Як сцяг пераможнага дня; / І марыць аб светлым прыходзе / Пярэдадні змрок, цішыня” [1, с. 61]. Пры гэтым амаль кожны радок у вершы насычаны адраджэнскімі сімваламі: “Зацвіркала першая птушка, / І ветрык павяеў свяжэй. / Ружова-ядвабная стужка / Палае ярчэй і ярчэй” [1, с. 62]. “Першая птушка” – той, хто адначасова і “творыць” нацыю, і вядзе яе за сабой, пасіянарыў. З ліку такіх людзей і сам У. Жылка. “Ветрык” сімвалізуе сабой змену, “ружова-ядвабная стужка” выступае сімвалам народнага пратэсту.

У рэчышчы адраджэнскай ідэі налічаны і верш “Каваль”. Лірычны герой усім сэрцам перажывае за свой народ, які так доўга стрымліваюць чужынскія ланцугі: “Закаваны люд мой, волат, / Крыўд нязлічаных цяжар. / Вышай, вышай, верны молат, / Нескрыманы ў сэрцы жар...” [1, с. 41]. Зноў пісьменнік укладае ў часавы канцэпт *раніца* ўсё той жа сэнс – адлік, пачатак лепшай долі для беларусаў. Менавіта раніцай каваль пачынае ствараць тую зброю, з якой пойдзе ў наступ: “Хлопцы, хлопцы, – на змаганне! / Гэй, крыўдзіцель, вораг, – прэч / Нездарма каваў я зрання, / Нездарма навострян меч” [1, с. 40].

Цікава разгорваецца ў ідэасферы творцы часавы канцэпт *вечар*. Так, у цыкле “Вершы аб Вільні” У. Жылка надае гэтаму канцэпту сакральны сэнс, што непасрэдна звязана з той роляй, якую ён адводзіць гэтаму гораду. Для пісьменніка Вільня – “крывіцкая Мекка”, каталізатар вольнай думкі: “Увечар за гарой трохкрыжнаю / Палае захаду пажар, / Як знак, што веліччу аблыжнаю / Яна не выкліча ахвяр” [1, с. 102].

Іншае гучанне набывае гэты канцэпт у вершы “Вечарам”. Тут пісьменнік не адыходзіць далёка ад традыцыйнай трактоўкі. Вечар – заканчэнне дня, мяжа, што раздзяляе дзве дыяметральна супрацьлеглыя часавыя прасторы – дзень і ноч. Вечар – пераход з аднаго стану ў другі: “Вось і паў ужо змрок, / Ды заціх дзённы рух, / А агонь ў аблаках / Дагарэў і патух” [1, с. 37]. “Дзень правёўшы ў касьбе”, селянін з удзячнасцю сустракае вечар, бо ведае, што з ім прыйдзе адпачынак.

Трансфармуецца ў аўтарскай рэпрэзентацыі свету і часавы канцэпт *ноч*. Варта адзначыць, што ён рэалізуецца ў творах і праз асацыяты (мініканцэпты). Напрыклад, у знакамітым вершы “Беларусь” можна вылучыць такія мініканцэпты, як *купальская ноч* – адмысловы маркер, які ў

свядомасці пісьменніка адрознівае родную краіну ад іншых: “Беларусь, Беларусь – / Край замчышч, курганоў, / Дзе таяцца страхоцці і звод, / Дзе русалкі выходзяць з віроў / І начніцы вядуць карагод, / Дзе пад шум каласоў ведзьмары / На палетках заломы кладуць / І ў купальскую ноч у бары / Забабоны ў пацёмках снуюць” [1, с. 30].

Разам з тым канцэпт *ноч* можа набываць і негатыўныя сэнсы. У такім выпадку ён, як і канцэпт *раніца*, сустракаецца ў вершах, напісаных эзопавай мовай (напрыклад, “Безнадзейнасць”). Ноч увасабляе безвыходнасць, нясе боль, які ўзнікае з-за таго, што не атрымалася здзейсніць заповітную мару: “Ноч стушыла агні, пад акно / Падступіла й цікуе жакліва. / Што пачну выглядаць? Не відно, / Не відно – за акнамі маўкліва” [1, с. 67].

Такім чынам, традыцыйныя часавыя канцэпты (*раніца, вечар, ноч*) у ідэасферы У. Жылкі перажываюць пэўную трансфармацыю. Аўтарскія, індывідуальныя сэнсы агульнавядомых канцэптаў працуюць на раскрыццё магістральнай у творчасці паэта ідэі Нацыянальнага Адраджэння.

Літаратура

1. Жылка, У. Творы : паэзія, эсэістыка / У. Жылка ; уклад., прадм. У.А. Калесніка. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 286 с.